ədalət.- 2021.- 4 may.- S.5.

AĞDAMIN QƏDİMDƏN QƏDİM TARİXİ

Həsən Əliyev
Politoloq, sosioloq
aliyevhasan@gmail.com

Bu gün Azərbaycan xalqı özünün ən möhtəşəm tarixini yaşayır.Bu xoşbəxtliyi onlara bəxş edən Ali Baş Komandan Hörrmətli Prezidentimiz İlham Əliyev cənabları və onun Qəhrəman Ordusunun əsgər və zabitləridir.Ulu tanrı hər zaman onlara yar olsun!

Bu gün hər bir azərbaycanlı ziyalı öz növbəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərin tarixinə,oradakı qədim toponimik adların bərpa olunmasına öz fədakar əməyini əsirgəməməlidir. Tarixi mənbələrə nəzər salarkən Ağdam rayonunun, bu qədim insan məskəninin 1828-ci ildən mövcud olduğunu gördükdə həm təəccüb,həm də təəssüf edirsən. Ağdamın tarixini 1828-ci ilə gətirib çıxaran siyasi mənbələr alimlər tərəfindən dərindən araşdırılmamış və bu tarix sovet ensiklopedik mənbələrindən sterotip şəkildə hər zaman təkrarlanmışdır.

1828-ci illər ətrafında

Qarabağ xanlığının başına gələn müsibətlər,rus çarı tərəfindən Qarabağ xanlığının ləğvi, onun rusiyaya ilhaq edilməsi və bunun sovet dövrünün rəsmi mənbələrində təm-tərağla "obyektiv mütərəqqi əhəmiyyəti" barədə təbliğatlar zorla tarixin yaddaşına həkk edilmişdir.1828 -ci il Qarabağa erməni köçünün axınının başlanğıcı tarixi ilə Qarabağın,Ağdamın tarixini eyniləşdirmək kimlərin siyasi təbliğatının nəticəsi idi? Sanki Qarabağ xanlığının tarixi erməni köçü ilə eyniləşdirilmiş,ermənilərin çırağına kimlərsə yağ tökmüşdür.

Məgər bu gün davam edən erməni fitnəkarlığı,onların törətdikləri soyqırımlar,torpaqlarımızın 30 ildən artıq işğalda qalması Qarabağın tarixinə yenidən nəzər salınmağını zəruri etmirmi?

Məhz 1980 -ci illərdə Ağdam rayonu ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunan qədim eksponatlar yeni fikirlərin əsasını qoydu.Ağdamın Əfətli kəndində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan məişət küplərində saxlanılan taxıl qalıqları aşkarlandı.Aparılan laborator kimyəvi və fiziki analizlər göstərdi ki ,həqiqətən də bu taxıl dənlərinin yaşı min illərlə ölçülür.

Bu tapıntıların əsasında Ağdam şəhərinin qədim od dəyirmanında dünyada 2-ci,SSRİ-də isə 1-ci "Çörək Muzeyi" yaradıldı."Çörək Muzeyi"ndə könüllü şəkildə ziyalılar tərəfindən zəngin tarixi eksponatlar toplanaraq, rəngarəng sərgilər təşkil olundu.Ağdamda yaradılan "Çörək Muzeyi"nin əks sədası bütün ittifaqa yayıldı.Buraya keçmiş ittifaqdan tutmuş,respublikanın bütün rayonlarından ziyarətçilər axışıb gəlməyə başladılar.Leninqrad şəhərinin sakini,II dünya müharibəsi zamanı mühasirədə qalmış bir qadın özünün qurudub,saxladığı günlük çörək normasını bu muzeyə bağışlamışdır.Muzeydə çox sayda qədimdən qalmış əkin-biçin alətləri,şum üçün xış qoşquları,qədim xalça və palazlar,milli geyim və silah nümunələri,qədim sikkələr eyni zamanda kənd təsərrüfatı bitkilərinin toxumlarından işlənmiş müasir Azərbaycanın xəritələri və.s eksponatlar sərgilənirdi.

Ağdam rayonunun ərazisində çox sayda kurqanlar mövcuddur. Əgər biz "kurqan" mədəniyyətinin tarixinə nəzər salsaq görərik ki,bu ən ibtidai insanlarla yaşdaşdır. Kurqanların tarixi Misir ehramlarından daha qədimdir. Kurqanlar da piramidalar kimi eyni əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Kurqanlar

əsasən böyük tayfa başçılarının sülalələrinin gorgahı olmuşdur. Əslində Ağdamın tarixini bu kurqanlarda axtarmaq lazımdır.Əgər biz kurqanların (təpə) coğrafi cəhətdən relyeflərinə nəzər yetirsək görrərik ki,bu heç də təbii yaranma deyil, insanlar tərəfindən süni coğrafi obyekt kimi salınmışdır. Bunu qazıntılar zamanı oradan tapılan qədim insan və heyvan sümükləri, məişət əşyaları sübut edir.

Əslində "kurqan" qədim türkcə "gorgah" sözündən olub, rus dilinə keçmə sözdür. "Piramida" sözünə gəlincə isə bu məfhum da "firr"(qədim misirlilərin dilində "od" tanrısının adıdır) sözünün latın dilində deyilişidir. "Pyr" sözü latınca "od", "ram" sözü "allah" , "İdol" sözü isə "təcəssüm" mənasını bildirir. Bütövlükdə "Piramida" məfhumu "Od (qor) allahının təcəssümü" mənasını verir.Ərəb dilində "ehram" sözü də "hor" və "ram" tanrısal sözlərindən yaranmışdır. Çox təəssüflər olsun ki,bütün elmi mənbələrdə "piramida" məfhumunun həndəsi fiqur olan piramidaya bənzəməsindən yarandığını ehtimal edirlər.Əslində isə həndəsi fiqur olan "piramida" məfhumu Misir Piramidalarının adından yaranmışdır.

Əgər biz Ağdam rayonunun coğrafi mövqeyinə diqqət yetirsək, onun səfalı havasının,şabalıdı məhsuldar torpaqlarının,Qarqar və Xaçın çaylarının onun ərazisindən axmasının,ərazisinin dağlarla əhatə olunduğunun şahidi oluruq.Bura əsl ibtidai insanların yaşayış məskənləri üçün ən əlverişli sayılan ərazilərdən biri olmuşdur və bu ərazilər hökmdarlar tərəfindən idarə edilmişdir. Hökmdarlar ölərkən bu kurqanlarda dəfn olunmuşlar.Kurqanlar burada ilkin ibtidai dövlətçiliyin atributlarındandır.

Ağdam rayonunu Papravənd kəndinin "Qara Pirim" abidəsi ətrafındakı qəbirstanlıqdan qədim dövrə aid daş insan abidələri çıxarılıb gətirilərək, Ağdam şəhərinin İmarət tarixi muzeyində nümayiş etdirilirdi.

Hamıya məlum olduğu kimi islam dininin dəyərlərinə görə bütpərəstliyin əlamətləri hər bir müsəlman qövmü üçün qadağan olunmuşdur.Məhz həmin daş insan surətləri şübhəsiz ki,islamdan çox-çox əvvəllərə gedib çıxır.Məhz xalqımızın ta qədimdən tolerant olması,onların hər bir mədəniyyətə

multikultural baxışları bu abidələrin qorunub saxlanmasına səbəb olmuşdur. O, daş insan abidələrinə baxdıqda ibtidai insan təfəkkürünə heyran qalırsan.Onlar hökmdarları adi insan vücudundan fərqli, daha uca,daha da əzəmətli yaratmışdılar.Bu mifik daş heykəllərin yaşı görəsən 1828-ci ildən nə qədər fərqlidir?

Ağdamın qədim yaşayış məskənlərindən olan Xındırıstan kəndindəki kurqandan aşkarlanan daş sənduqələr,onların içərisindəki bu günkü insan anatomiyasından fərqli insan sümükləri,onların yanına qoyulmuş inanclar (totem) zərb olunmuş sikkələr hansı tarixdən xəbər verir? Sikkələrdə olan totemlərin rəmzləri,əlifbanın mövcud olmamasına dəlalət edir. Misir ehramlarındakı heroqlif yazıların 5 min il tarixi olduğu göstərilir.Bəs onda bu kurqanlardan tapılan daş sənduqələr neçənci minilliklərin abidələridir?

Həqiqətən bu tapıntılar

Ağdamın gerçək tarixinin qədimiliyini qoruyur.Bu ərazidə əcdadlarımızın yaş tarixini müəyyənləşdirir.Əslində bu eksponatlar Ağdamın qədim tarixini elmi-tarixi cəhətdən mənbələşdirir,burada məskunlaşmanın ta qədimdən mövcud olduğunu əsas dəlillərlə sübut edir.Ağdam rayonun əksər kəndlərində Quzanlı,Xındırıstan,Göytəpə,(kurqan qədim türklərdə "təpə" deməkdir.) Boyəhmədli,Xaçındərbənd və digər onlarla kəndlərində müxtəlif ölçülü kurqanlar(təpələr) vardır. Çox təəssüflər olsun ki,erməni vandalları işğalda qalmış ərazilərdə olan digər kurqanları dağıtmış orada olan milli miraslarımızı talan etmişdilər.Bunu Azıx mağarasının timsalında görmək olur.

" Ağdam" məfhumu dilimizdə olan qədim tanrıçılıq (teonim) sözlərdən yaranmışdır.Ağdamın adı da qədim tarixi-mifoloji eksponatlar kimi, dilimizin qədim söz mənbələrindəndir.

"Ağ" qədim oğuz türkcəsində "od,ocaq" və "günəş" mənasında işlənmişdir. Qədim Oğuzlar da bütün ibtidai insanlar kimi təbiət qüvvəsi olan "günəşə" və onun yerdə təcəssümü olan "oda, ocağa" sitayiş etmişlər.

Bu gün dilimizdə işlənən ifadələrə nəzər salaq.Məs: "ağa" sözü böyüklük bildirir.Bu məfhum tanrıya məxsus olmuşdur."Ağ günə çıxmaq"-xoşbəxtlik rəmzi olmuşdur."Gözünə ağ salmaq" ,"Gözlərinə ağ gəlsin" ifadələrində "ağ" burada "od" mənasında işlənmişdir."Üzə ağ olmaq" ifadəsi özündən böyüyə hörmətsizlik etmək mənasını bildirir.

"Dan yeri ağarır"

ifadəsi daha qədimə gedib çıxır."Dan" sözü əslində "tan"-sözü olub, türk tanrıçılığının özəyi olan "od,günəş tanrısı"nın adıdır.Bəzən bu ifadənin sinonimi olan"Dan yeri qızarır" ifadəsi də işlənilir. Əslində günəşin doğduğu yeri biz "qızarır" kimi qəbul edirik.

Lakin "ağ" sözünün qırmızı mənasında işlənməsi daha qədim olmuş,sonralar arxaikləşərək lüğətimizdən çıxmışdır. Dilimizdə olan "ağ rəng" də, "od"un müqəddəsliyindən,saflığından, təmizliyindən yaranmışdır."Qırmızı rəng" də "Qor" allahının adından, daha doğrusu "od"un rəngindən (qor-qır eyni kökdəndir) götürülmüşdür. "Ağ"-ın "Qor" ilə əvəz olunmasında çoxtanrıçılığın rolu olmuşdur.Güclü tayfalar öz tanrılarını zəbt etdikləri yeni ərazilərin əhalisi arasında qəbul etdirirdilər.Bir çox türkköklü xalqların "Qor tanrısı"ndan əvvəl "Ağ (od) tanrısı"na inamları olmuşdur.İnsanlarda yeni tanrılara inam, özündən əvvəlki tanrıları unutdursa da, tanrısal (teonimlər) sözlər xalqın mirası kimi dilində bu günümüzə gəlib çıxmışdır.

Bu gün rus dilində işlənən "oqonğ","oqonek" sözləri də "ağ" sözündəndir, Hətta hindlilər də "od allahı"na- "Aqni" deyirlər.

"Ağ" rəngin müqəddəsliyi, tanrıya məxsus olması qədim çinlilər üçün də başlıca inanc olmuşdur.

Azərbaycanın mifoloji tədqiqatçı alimi Mirəli Seyidov "Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən" əsərində "ağ" rəngi tədqiq edərkən o, qədim türk dilinin lüğətinə istinad edərək "aq,ağ"-ın rəng anlamından başqa əski türk dilində "yüksəklik","yüksəlmək","ucalmaq" anlamı olmasını qeyd etmişdir. O, "ağ"-ın günəşlə,göylə,işıqla,şüa ilə bağlılığını göstərmişdir.

Əslində müəllifin qeyd etdiyi "ucalıq" və "günəş" qədimdə tanrıçılığın əsas elementləri sayılmışdır.

Ağdamın ta qədimdən müqəddəs bir yer olduğu deyilir.Məhz ərəb dilində "müqəddəs" sözünün kökü "müqəd"-"ocaq" deməkdir.Bu isə islamın qəbulu vaxtı yerli xalqın "atəşpərəst"liyə inamından xəbər verir."Muğ,muğan"(atəşpərəst) məfhumu da eyni kökdəndir.

Ağdam sözünün ikinci hecası olan "dam" sözünü araşdıraq."Dam" ibtidai insanların yaşayış evləri olmuşdur.Qədim Oğuz sözüdür.Bu sözə həm rus dilində "dom" şəklində, həm də latın dilində "domus" kimi rast gəlinir.Bu məfhum ulu dilə aid sözlərdəndir."Dam" sözü türklərdə "ta-tanrı",(dilçilikdə t-d yerdəyişməsi) latınlarda isə "Dei" günəş tanrısının adlarından qaynaqlanmışdır.

Araşdırmalardan bu nəticəyə gəlmək olur ki,

qədim türkköklü xalqların tanrıçılıq inanclarından olan "od"a, "günəş"ə inamı demək olar ki, onların özləri ilə yaşdaşdır.Bunu həm arxeoloji eksponatlar, həm də qədim tarixi yer adlarının bu günümüzə gəlib çıxması sübut edir.Bu yer adlarından biri də məhz Ağdam adıdır.Ağdam bütövlükdə qədim türk dilində "Ocaq evi","Od evi","Od məbədi","Atəşgah" mənasını bildirir.

Ağdam rayonuna qonşu olan qədim Ağdərə,Ağcabədi rayonlarının adlarında olan "ağ" sözü eyni ərazilərin odla bağlılığını bir daha sübut edir.Ağdam rayonunun digər qonşusu olan indiki Füzuli rayonunun da qədim adı "Qaralar" olmuşdur.Bu ad da "od tanrısı olan " olan "Qor tanrı"sının adındandır.

Erməni vandalları Ağdama "Akna" adı qoymuşdular.Elə "ak" sözü qədim oğuz dilində olan "ağ" (od) sözündən deyilmi?

Ağdamın adı əslə 1828 -ci ildə əsası qoyulan Pənahəli xanın sülaləsinin İmarətdəki türbələrinin "ağ dam"ı məfhumundan deyildir.Ağdam qədimdən qədim,tanrıçılığın müqəddəs bir " ocaq " yerinin adıdır.

Biz bütün xalqımızın bu ocağa etdiyi duaların çin olacağına öz varlığımız qədər inanırıq. "Ocaq heç vaxt murdarı götürməz!" atalar sözləri həmişə olduğu kimi öz yerini aldı.Xalqımız öz varlığı qədər inanır ki, tez bir zamanda Hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev Cənablarının rəhbərliyi ilə ermənilərin viran qoyduğu müqəddəs şəhər və kəndlərimiz ən müasir şəkildə abad olunacaq və oranın əhalisinin tezliklə Böyük Qayıdışı başlayacaqdır.

Məqaləni optimist ruhla bitirmək istərdim. Bakıda "Kitabi-Dədə Qorqud" abidəsinin açılışı mərasimində hörmətli Prezidentimiz cənab İlham Əliyev çıxışında qeyd etmişdir ki, "Bu abidə bütün türk dünyasını birləşdirəcək və XXI əsr türk dünyasının əsri olacaqdır".